

МІСЦЕ ПЕДАГОГІЧНИХ КУРСІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

©Башкір О. І. 2016
<http://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

У статті на основі вивчення педагогічної літератури й архівних джерел здійснено аналіз діяльності створених на початку ХХ сторіччя педагогічних курсів і тимчасових педагогічних курсів Слобідської України в рамках підготовки майбутніх учителів початкових навчальних закладів до викладацької діяльності, розкрито зміст і форми підготовки вчителів на педагогічних курсах, схарактеризовано навчально-методичне забезпечення курсів, що викладалися.

Ключові слова: педагогічні курси, педагогіка, дидактика, підготовка майбутнього вчителя.

Башкір О. И. Место педагогических курсов в системе подготовки будущих учителей в начале ХХ столетия.

В статье на основании анализа педагогической литературы и архивных материалов проанализирована деятельность сформированных в начале ХХ столетия педагогических курсов и временных педагогических курсов Слобожанской Украины в рамках подготовки будущих учителей начальных учебных заведений к преподавательской деятельности, раскрыто содержание и формы подготовки учителей на педагогических курсах, характеризировано учебно-методическое обеспечение курсов, что преподавались.

Ключевые слова: педагогические курсы, педагогика, дидактика, подготовка будущего учителя.

Bashkir O. The place of the pedagogical courses in the system of the training of future teachers in the early XX century.

In the article the absence of required number of educational establishments of pedagogical area at the turn of the XIX and XX centuries has been revealed on basis of the pedagogical literature analysis and archive sources, the analysis of the activity of pedagogical courses created in the early XX century and interim pedagogical courses of Slobidska Ukraine within the bounds of the training of future teachers of primary educational establishments for teaching profession is carried out.

Though Pedagogical Institute aiming at training teaching personnel for the district secondary schools and giving the profound scientific and pedagogical training for the candidates for various teaching positions at higher educational establishments was set up at Kharkiv University (1804) but the training of future teachers of primary and secondary schools was carried out in a spontaneous way.

After the opening of the Department of Pedagogy in the Institute pedagogical disciplines were formed, scientific and pedagogical activity of the department's members was carried out, treatises and educational textbooks were written.

However both Pedagogical Institute and the Department of Pedagogy were closed. During 1860-1867 pedagogical education in Kharkiv province was provided by Higher pedagogical courses with the two-year studying. University graduates were usually accepted as students of pedagogical courses and afterwards they taught their disciplines at higher educational establishments.

On account of the need to open a great number of public colleges in Ukraine the barest necessity for teaching personnel for those educational establishments was arisen. People not only without special pedagogical training but even without secondary education were appointed for the position of a teacher. A lot of teaching positions were open.

On the ground of September resolution (1900) of the Minister of public education pedagogical courses at public colleges for training young people to get the qualification of a teacher of primary colleges were opened on the territory of Slobozhanshchina, where didactics and general pedagogy were obligatory to study besides the subjects and their methodologies.

Key words: *pedagogical courses, pedagogy, didactics, future teacher training.*

Постановка проблеми. Учительська професія – одна з найдревніших. Однак становлення окремого навчального закладу, зі сформованими і визнаними суспільством освітянськими традиціями, відбулося відносно недавно і до того ж має тернистий самостверджувальний шлях.

Досвід підготовки вчителів в окремому педагогічному навчальному закладі, що накопичувався понад два сторіччя, має перевірені часом істини, помилки, надбання, які необхідно враховувати сьогодні й завтра. Аналізу потребує не лише педагогічний інститут, а й інші навчальні заклади, які займалися в моменти відсутності відповідного інституту підготовкою вчительських кадрів. Саме до них на початку ХХ сторіччя належали педагогічні курси, керівництво й педагогічний персонал яких брало на себе відповідальність підготувати народного вчителя, тобто вчителя для народної школи, міського училища, жіночої гімназії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розвиток педагогічної освіти в Україні ще й на сьогодні викликає неабиякий науковий інтерес дослідників, особливо початок ХХ сторіччя, коли у вирі державних реформаций міністерством народної освіти написана величезна кількість постанов, які не завжди встигали втілюватися в життя. Відстежити виконання тієї чи іншої

постанови складно, оскільки хаос, який творився в Україні в означуваний період, не завжди створював умови для фіксування реалізованого чи то нереалізованого завдання країни, влада якої весь час змінювалася. Тому впродовж останнього десятиріччя виник ряд глибоких досліджень вітчизняних науковців педагогічної системи в Україні, зокрема: наукових шкіл (О. Гнізділова, С. Гончаренко, Є. Хриков, Г. Цветкова), проблем дидактики (В. Вихрущ, М. Кушик), тенденцій розвитку педагогічної освіти в Україні (С. Золотухіна, О. Іонова, В. Луговий, С. Лупаренко, О. Сухомлинська), розвитку педагогічного навчального закладу (Р. Вернидуб, П. Лузан, О. Васюк, І. Прокопенко), організації народної освіти (В. Астахова, А. Жилінська, Л. Зеленська) тощо. Однак питання й аналіз діяльності педагогічних курсів на Слобожанщині залишилися поза увагою дослідників або носять поверховий характер. **Мета статті:** визначити роль і розкрити зміст роботи педагогічних курсів Слобожанщини початку ХХ сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Принцип єдності логічного й історичного, взятий за основу дослідження, забезпечує висвітлення фактів, які ілюструють історію педагогізації процесу підготовки майбутніх учителів. Адже відомі періоди, коли передачею знань займалися аматори, які працювали виключно зі здібними учнями і тими, які мали для того матеріальні статки. Історія розвитку педагогічних курсів доповнює цілісну модель педагогічної освіти, а інколи навіть повністю самостійно її реалізує.

Суть феномену «педагогічні курси» полягає в організації загальноосвітньої додаткової підготовки вчителів. Тут слово «додаткової» відіграє ключове значення, чого не скажеш про педагогічні курси початку ХХ сторіччя. Досліджуючи педагогічні курси як педагогічне явище з погляду їх виникнення й розвитку, необхідно звернути увагу на історичне підґрунтя соціальних явищ зазначеного періоду.

У першій половині ХІХ ст. на Лівобережній Україні було створено цілий ряд гімназій (Харків, Чернігів, Новгород-Сіверський, Полтава, Катеринослав, Херсон). Згодом почали відкривати так звані жіночі єпархіальні школи та жіночі гімназії. Київ першим з українських міст відкрив дівочу гімназію (1850), у 1860 р. вони з'явилися в Харкові та Полтаві. Курс дівочих гімназій був восьмирічним; восьмий клас був зорієнтований на підготовку вчительок.

Єпархіальні школи переважно були семирічними, а своєю програмою наближалися до дівочих гімназій.

Народна освіта в Україні кінця XIX ст. була однією з важливих соціальних проблем. Багато дослідників звертаються саме до Харківського навчального округу як осередку становлення педагогічної думки в Україні. Так, П. Лузан, О. Васюк, Н. Дем'яненко, І. Важинський, І. Кравченко, І. Прокопенко та ін. відзначають, що в межах українських губерній, які входили до Харківського навчального округу, діяла система шкіл за статутами 1804 р. (“Статут університетів” і “Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам”), що регламентували структуру й принципи побудови народної освіти в країні. Реформа передбачала створення таких типів освітніх закладів у кожному навчальному окрузі: парафіяльні училища (однорічні), повітові училища (дворічні), гімназії (чотирирічні) та університет. Кожний округ очолював опікун, а всі навчальні заклади в окрузі підпорядковувались університету.

Попри те, що при Харківському університеті було відкрито Педагогічний інститут (1804 р.), який повинен був готувати вчительські кадри для середніх шкіл округу, а також давати поглиблену науково-педагогічну підготовку кандидатам на різні викладацькі посади до вищих навчальних закладів, підготовка майбутніх учителів початкової і середньої школи здійснювалася стихійно. З відкриттям кафедри педагогіки в інституті формуються педагогічні дисципліни, здійснюється наукова педагогічна діяльність її членів, укладаються трактати й посібники.

У зв'язку з закриттям педагогічного інституту і кафедри педагогіки при нім протягом 1860-1867 рр. педагогічну освіту в Харківській губернії забезпечували Вищі педагогічні курси з дворічним терміном навчання, що перебували в підпорядкуванні попечительської ради Харківського навчального округу. На педагогічні курси зараховували, як правило, випускників університету в званні кандидата.

Пізніше виникає потреба в створенні окремих закладів із підготовки вчителів: Тимчасові педагогічні курси (1909 р.), Тимчасові практичні педкурси для вчителів початкових народних шкіл при Харківському університеті (1912 р.), Вищі трирічні педагогічні курси імені Г.С. Сковороди (1919 р) [2]. Але цьому передувало створення педагогічних курсів при міських училищах.

У звіті про педагогічний склад учителів народних училищ Богодухівського повіту за 1900 рік [3, арк.14-15] зазначено, що по освітньому центрі особистісний склад педагогів поділявся на такі категорії: 41 законоучитель закінчили курси в духовній семінарії; 4 в учительських семінаріях; 6 пройшли курси духовних семінарій або закінчили курси в духовних училищах; 18 учителів належали до числа тих, що закінчили курси в учительських семінаріях або взагалі отримали спеціальну підготовку; 4 закінчили курси в духовній семінарії; 5 отримали звання вчителя народного училища за спеціальним випробуванням; 1 закінчив чотири класи духовної семінарії й отримав звання вчителя церковно-приходської школи; 13 учительок і їх помічниць закінчили курси в середніх навчальних закладах, тобто в інститутах, в жіночих гімназіях і єпархіальних училищах; 32 належали до осіб, котрі закінчили курси в жіночих трикласних і чотирикласних прогімназіях і отримали звання вчительки народного училища після установлених для них практичних занять за іспитом.

З усього видно, що кількість викладачів з педагогічною спеціальною підготовкою складає лиш 24,6% загальної кількості вчителів. «Беручи до уваги, що успіх навчально-виховної справи знаходиться у великій залежності від особистості викладача, його загального розвитку, об'єму знань і педагогічної підготовки, хотілося б побажати значного підвищення цих відсотків», – ідеться в звіті.

З огляду на це почали прийматися заходи з метою заміщення вільної вчительської вакансії особами зі спеціальною педагогічною підготовкою, а за відсутності такої – особами з середньою освітою.

У зв'язку з відкриттям в Україні народних училищ (8 лише в 1900 році в Богодухівському повіті) брак педагогічних кадрів був колосальним. На посаду вчителя брали осіб не лише без спеціальної педагогічної підготовки, а й навіть без середньої освіти. Багато вчительських вакансій були вільними. Таким чином, міністерство народної освіти 1900 року клопотало про відкриття нових учительських семінарій і розширення існуючих не пізніше 15 травня 1900 року, які мали в штаті вчителів, котрі могли б реалізовувати поставлену мету – готували педагогічний персонаж для початкових училищ. На основі вересневої постанови 1900 року міністра народної освіти на території Слобожанщини відкриваються педагогічні курси при міських училищах для підготовки

молодих людей на звання вчителя початкових училищ, де крім предметів і методики їх викладання, обов'язковими для вивчення були дидактика й загальна педагогіка [5, арк. 1].

Педагогічні курси в Харківській губернії були відкриті в Слов'янському міському чотирикласному училищі, Богодухівському трикласному міському училищі. У місті Куп'янську при жіночій прогімназії також були відкриті педагогічні курси, оскільки цьому слугувало те, що саме в Куп'янську проживав інспектор народних училищ, якому було доручено міністром народної освіти 31 березня 1900 року спільне спостереження за педагогічними курсами. Крім того, у Куп'янській прогімназії ще у 1898 році було прохання до попечителя Харківського навчального округу стосовно відкриття певних курсів, які б давали право випускницям жіночої прогімназії займатися вчительською діяльністю.

У Сумській жіночій гімназії 8 клас був педагогічним, цього було достатньо для підготовки педагогічних вакансій початкових училищ і, відповідно, у відкритті постійних педагогічних курсів потреби не було. У Лебедині і Ахтирську курси не відкрилися зовсім у зв'язку з відсутність міських училищ, а будівлі повітових училищ не мали вільних кімнат [4].

Педагогічні курси при Богодухівському міському училищі були відкриті першого вересня 1900 року, правила яких затверджені були міністром народної освіти 31 травня. Заняття на курсах велись за програмою від 20 березня 1896 року для одержання звання вчителя початкового училища і тривали один рік, однак учнів, які не отримували в кінці року задовільних оцінок, могли залишитися на другий рік. Навчальні заняття на курсах розподілялися на теоретичні та практичні.

Зміст теоретичних занять становили *повторення й відтворення* знань із загальноосвітніх навчальних предметів в об'ємі екзаменаційних програм на звання вчителя, *засвоєння* найголовніших відомостей із дидактики й методики початкового навчання і *ознайомлення* з найуживанішими в народних школах навчальними вказівками («керівництвами») і посібниками. До практичних занять відносили: *відвідання* уроків викладачів у першому класі й молодшому відділі другого класу міського училища та *зіставлення* коротких звітів або щоденників цих відвідувань; *пробні уроки* практикантів із попереднім складанням планів і аналізом у процесі їх обговорення з викладачами.

На узагальнення відомостей із дидактики й методики початкового навчання відводилося 12 уроків на тиждень. Навчалися курсисти на власні кошти й казенні, до того ж казеннокоштіні зобов'язані були відпрацювати в школі на посаді вчителя не менше двох років. Педагогіку вивчали за посібником «Дидактика» С.І. Миропольського [1]. Курс дидактики курсисти відвідували двічі на тиждень. Згідно програми дидактика поділялася на 5 «розділів»: 1) *учень*: відомості про загальну педагогіку, що стосується учня, і необхідні для розуміння дидактичні положення; 2) *учитель*: значення професії вчителя, розумові, моральні якості педагога, зовнішні стосунки вчителя; 3) *навчання*: необхідність виховуючого навчання в початковій школі; зміст курсу початкової школи; як навчати в початковій школі; методи навчання, форми навчання; правило стосовно питань і відповідей; навчальні засоби: демонстрація («показування»), приклад, розповідь, опис, пояснення, розкриття, розучування на пам'ять, повеління, вправляння, завдання; шкільна дисципліна; міри для наслідування; нагорода і покарання; 4) *школа*: організація школи: будівля, клас, меблі, навчальні посібники, бібліотека; порядок, чистота і акуратність школи; внутрішня організація школи: навчальна частина – прийом дітей і початок навчання; розклад уроків, екзаменів; морально-виховна частина; звітна частина; 5) головні *дидактичні правила* і їх обґрунтування [4, арк.80].

Згідно правил від 5 серпні 1975 року [6] у зв'язку з великою кількістю учнів сільських народних училищ було відкрито *тимчасові педагогічні курси* за рахунок кошторису міністерства народної освіти при сільському початковому училищі м. Основи. Учителі Харківського повіту за рахунок повітового відомства командувалися на курси, які тривали 4 тижні, с 1 по 28 серпня. Предметів педагогічного циклу вчителі тимчасових педагогічних курсів не вивчали. Це були педагоги з дуже низьким рівнем освіти, часто вона становила 2 роки церковно-приходської школи, або, взагалі, була домашньою.

Висновок. Таким чином, стан народної освіти на початку ХХ сторіччя все ще перебував на стадії свого первинного розвитку, не дивлячись на те, що педагогічний інститут затверджено ще на початку ХІХ сторіччя, створено кафедру педагогіки, здійснено достатньо, з огляду вимог того часу, педагогічних шукань. У цей період чітко простежується передування практичної діяльності теоретичним розробкам у галузі дидактики у зв'язку з реорганізацією кафедри педагогіки.

Перспективним для наукових розвідок є виявлення подальших реформацій у галузі освіти та підготовки майбутніх учителів як середніх навчальних закладів, так і вищої школи Слобожанщини та з'ясування місця кафедри педагогіки в них.

Література

1. Богодухів: Збірник архівних документів і матеріалів / Гол. редактор А.І. Епштейн; Упоряд.: Л.М. Момот, В.Г. Панкатьєва, В.В. Швець. – Харків : Фоліо, 1996. – С.119-121.
2. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. – Харьков: Издательство Харьковского университета, 1955.
3. ХОДА, ф.266, оп.1, спр.790 «Отчет о состоянии народных училищ и ведомости об учениках и преподавателях по Богодуховскому уезду», арк.54.
4. ХОДА, ф.266, оп.1, спр.791, «Об утверждении штата учителей и характеристики на них», арк.17.
5. ХОДА, ф.266, оп.1, спр.807 «Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ», арк.148.
6. ХОДА, ф.266, оп.1, спр.810 «Педагогические курсы для учителей начальных училищ и съезды учащихся», арк. 28.